

почуття, життєва траєкторія особистості.

SPIRITUAL POTENTIAL DEVELOPMENT AND DEPTH CONVERSION OF A PERSONALITY

E.A. Pomytkin

The analysis of the basic going near understanding of the phenomena of spirituality and spiritual development of man is carried out, psychological model of development of spiritual potential of personality, that allows to examine this process in unity of internal transformations (valued-semantic, intellectual, emotional) are presented. Separate attention to the features of development of consciousness and valued orientation of personality, and also spectrum of emotions and feelings accompanying the process of development of spiritual potential of man is spared.

Keywords: spirituality, spiritual potential of personality, spiritual development, psychological mechanisms, motivation, emotions and sense, vital trajectory of personality.

Помиткін Едуард Олександрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач відділу професіології та психолого-педагогічної діагностики Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

УДК 37.011.03

СОЦІАЛЬНІ І РЕЛІГІЙНІ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

С.Ф. Рашидов

Стаття присвячена ідеї концептуалізації толерантності у соціальних та релігійних ідентичностей. Толерантність – світоглядна, моральна та психологічна якість індивіда, що дозволяє йому приймати або не приймати інші соціальні та культурні норми (ідентичності) в межах поваги до прав людини. Релігійні ідентичності повинні рахуватися з ціннісними пріоритетами, визначеними суспільною більшістю, а у світських навчальних закладах релігійна освіта має

бути позаконфесійною.

Ключові слова: мультикультуралізм, ідентичність, релігійна ідентичність, виховання, толерантність.

Актуальність проблеми. Проблема толерантності у сучасному світі є однією з найбільш актуальних, складних і суперечливих. В Європі на весь голос заявили про крах мультикультуралізму як ідеології толерантних відносин між соціальними спільнотами. Нещодавно канцлер Німеччини А.Меркель заявила про неспроможність політики мультикультуралізму: «Установка на те, що ми будемо мультикультурне суспільство, живемо поряд і радіємо один одному, ця установка повністю провалилася» [1]. Перша особа європейської держави визнала, що толерантні відносини між різними культурними, релігійними та етнічними групами встановити на європейському континенті не вдалося. Економічна криза в поєднанні з відсутністю загальнонаціональної єдності, нерозвиненістю демократичних інститутів і низькою політичною культурою громадян, у тому числі і молоді, залишаються характерними рисами громадсько-політичного життя України. В освітній, культурній, релігійній, політичній сферах громадського життя вона є досить актуальною при нестійких суспільних відносинах, за відсутності належного правового і морального регулювання, систематичних порушень прав людини. У період виборчої кампанії Україна стає тотально інтолерантною зі знайомими нам ярликами: бандерівці, москалі і тощо. Не випадково американський філософ і педагог Джон Дьюї вважав, що виборчий процес – це не тільки участь у виборах, це величезний виховний захід [2, с. 157]. У поліконфесійному соціумі дуже актуальна також проблема віротерпимості як толерантного

ставлення до носія інших релігійних цінностей.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень. Дослідження окресленої проблеми та різні підходи до її розв'язання відображено в працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Апресян Р., Валітова Р., Даглас К., Ильїнська С., Ніколсон Пітер П., Хабермас Ю., Хижняк О. та ін. Але ця проблема найчастіше залишається за межами теоретичного осмислення і практичного втілення в реальному виховному процесі: на пострадянському просторі немає дослідника, який написав дисертацію по темі виховання віротерпимості. Проблема особливо актуальна для багатонаціонального і полікультурного освітнього простору нашої держави. З кожним роком зростає кількість іноземних студентів, що вступають до українських вишів. У навчальній аудиторії за студентською партою опиняються студентка у хустці і студентка з оголеними частинами тіла – носії інших ідентичностей, культури, традицій, конфесій. Це зустріч різних релігійних, естетичних, етичних систем, що склалися в різних культурних та соціально-психологічних спільнотах. Глобалізаційні процеси в сучасному світі, розвиток засобів масової інформації, привели до ситуації, коли культурні системи стають все більш проникними одна для одної.

Виклад основної частини дослідження. Нові соціокультурні умови сучасного українського суспільства, що складаються, часто сприяють прояву інтолерантності у поведінці студентської молоді. Підтвердженнями є факти насильства на ґрунті ненависті, що збільшуються, і зростання ксенофобських настроїв у студентському середовищі. Негативні тенденції такого роду викликають інтерес до феномена толерантності, яка у сучасному

соціокультурному просторі розуміється як механізм, що пом'якшує численні розбіжності, суперечності, як один зі шляхів подолання різних форм ксенофобії, агресії і екстремізму. Як «склеїти разом» молодь, що навчається в університеті? Як зробити з калейдоскопа носіїв різних культур гнучку, але, як говорив Платон, міцну соціальну тканину? Полікультурне середовище університету, де зустрічаються різні системи цінностей, відіграє велику роль у вихованні толерантності студента. Культурна різноманітність має стати інтегральним компонентом місії та мети вищої освіти з тим, щоб підготувати всіх студентів до успішного життя в полікультурному суспільстві. Саме толерантність як визнання і повага до переконань і дій інших людей є умовою успішної соціалізації.

Хоча при визначенні змісту поняття «толерантність» традиційно посилаються на роботи Дж. Локка, «Досвід про віротерпимість» (1667) і «Послання до віротерпимості» (1689 р.) (який, до речі, на батьківщині став жертвою релігійно-політичних інтриг), ідея толерантності, на мій погляд, сходить до євангельського: «... Немає ні елліна, ні іудея, ні обрізаного, ні необрізаного, варвара, скіфа, раба, вільного, але все та в усьому Христос» (До Колосян. 3.11).

Гене́за поняття «толерантність» (втім, як і інших цінностей громадянського суспільства) збігається за часом зі становленням в європейських країнах інститутів громадянського суспільства і формуванням вільної, автономної особистості.

На думку німецького філософа Ю. Хабермаса, толерантність як цінність громадянського суспільства виникає у зв'язку з конфесійним розколом у Європі і спочатку має обмежене смислове навантаження – терпимість до інших релігійних вірувань. Як наслідок, коли

уряди почали видавати декрети про толерантність, розпорядчі документи про толерантну поведінку стосовно релігійних меншин, толерантність поступово стає правовим поняттям [3].

З середини ХХ ст. толерантність стає об'єктом уваги міжнародних організацій, які прийняли ряд універсальних і регіональних документів, що закликають держави заохочувати взаємну повагу, терпимість і взаєморозуміння між молодими людьми різної расової, культурної і релігійної приналежності. У преамбулі Статуту ООН народи об'єднаних націй сповнені рішучості «...утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості ... і з цією метою проявляти терпимість і жити разом, у злагоді один з одним, як добрі сусіди» [4]. На 28-й сесії ЮНЕСКО в листопаді 1995 р. була прийнята «Декларація принципів толерантності» – документ, що визначає головні орієнтири для держав в справі формування толерантних відносин у суспільстві. У ній не тільки проголошуються принципи співіснування різноманітних культур у сучасному і майбутньому світі, але і вказано шляхи реалізації цих принципів. У Декларації наголошується, що конструктивна взаємодія соціальних груп, що мають різні ціннісні, релігійні і політичні орієнтири, може бути досягнута на основі вироблення норм толерантної поведінки і навичок міжкультурної взаємодії. Тому «виховання у душі толерантності слід розглядати як невідкладний імператив; у зв'язку з цим необхідно заохочувати методи систематичного і раціонального навчання толерантності, що розкривають культурні, соціальні, економічні, політичні і релігійні джерела нетерпимості, що лежать в основі насильства і відчуження» [5].

Тим не менш в Україні до цього не було жодного нормативно-правового акта і цільових міністерських програм, присвячених вихованню молоді в душі толерантності, віротерпимості, налагодженню міжетнічного і міжконфесійного діалогу, профілактиці національної, расової і релігійної неприязні. Представляється також незадовільною робота міністерства, вишів з адаптації іноземних студентів.

Вивчення існуючих концепцій дозволяє зробити висновок про багатозначність і багатоаспектність поняття «толерантність». Ю. Хабермас розглядає толерантність у контексті конкуренції бачень світу, цінностей і теорій, а Гете відкидав толерантність як образливу поблажливість і прихильність [3]. У науковій літературі зустрічаються різні концепції толерантності: ліберальна, природно-правова, утилітаристська, а в академічному словнику є навіть її математична формула.

Аналіз дефініцій толерантності, що існують нині, свідчить про великий плюралізм дослідницьких позицій, аж до діаметрально протилежних, що, судячи з усього, обумовлено як методологічними підходами, так і великою кількістю контекстів вживання цього поняття. Наприклад, І. Р. Арцибашев узагальнив і систематизував основні підходи до формулювання дефініцій толерантності в етимологічному, соціально-філософському, релігійно-філософському, етичному і психологічному аспектах [6]. На думку Л.І. Рюминої, «системоутворюючим чинником» толерантності є особистісний компонент – установки, цінності і смисли, що визначають реальну поведінку особи [7]. Різні підходи до концептуалізації толерантності з точки зору толерантних та інтолерантних соціальних взаємодій проаналізовано в роботі О.Г. Хижняк [8, с. 69-70]

Найчастіше феномен толерантності визначається як цінність громадянського суспільства, що виявляється у праві всіх індивідів бути різними, забезпеченні згоди між конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами, повазі до різноманітності культур, цивілізацій і народів, готовності до розуміння і співпраці з людьми, що відрізняються за зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями [9].

Філософське визначення толерантності надане П. Ніколсоном в його фундаментальній статті «Толерантність як моральний ідеал». П. Ніколсон вважає, що головними характеристиками толерантності як морального ідеалу є: «1. Відхилення. Те, до чого ставляться толерантно, відхиляється від того, про що суб'єкт толерантності вважає належним, або від того, що він робить як належне. 2. Важливість. Предмет відхилення нетривіальний. 3. Незгода. Толерантний суб'єкт морально незгодний з відхиленням. 4. Влада. Суб'єкт толерантності володіє владою, необхідною для спроби придушити предмет толерантності (або принаймні чинити опір, або перешкодити йому). 5. Невідторгнення. Толерантний суб'єкт не застосовує своєї сили, дозволяючи тим самим існувати відхиленню. 6. Благість. Толерантність вірна, а толерантний суб'єкт є благодійний» [10]. У психологічній літературі визначення толерантності несе інше смислове навантаження. В той же час, на думку М. Б. Хомякова, сьогодні практично відсутня сучасна філософська теорія толерантності, оскільки «одні з існуючих визначень мають досить широкий і тому абстрактний характер, інші через свою вузькість не можуть розглядатися як вичерпні» [11, с. 5].

Відповідно до «Декларації принципів толерантності», «толерантність означає повагу, прийняття і

правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності» [5]. Поняття толерантності у визначенні ЮНЕСКО означає перш за все активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Таким чином, толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини; іншими словами, вияв терпимості, співзвучний повазі до прав людини.

Зміст запропонованого нами визначення толерантності зводиться до наступного. Толерантність – світоглядна, моральна та психологічна якість індивіда, що дозволяє йому приймати або не приймати інші соціальні та культурні норми (ідентичності) в межах поваги до прав людини. З цього визначення виходить, що фундаментом виховання у душі толерантності є права людини – навчання людей тому, в чому полягають їхні права і свободи, з метою забезпечення цих прав і прагнення до захисту прав інших.

Змістом толерантності є терпиме ставлення до «різного», «іншого», повага до «інаковості», іншої ідентичності, культури, іншої думки, різних форм самовираження і вияву людської індивідуальності на основі визнання прав і свобод людини. «Інший» – це той, хто включений до спільного з «нами» комунікативного простору, але відрізняється від «нас» культурою, релігією, етнічною приналежністю. Байдужа особа, що виявляє низьку соціально-психологічну чутливість до «інаковості», навряд чи буде толерантною. У кожному випадку критерії толерантності можуть бути різними. В одних випадках індивід є толерантним, а в інших – ні.

Ця якість може бути властива як окремій особі, так і соціальним групам, громадським об'єднанням, політичним

партіям, міжнародним організаціям і державам.

Найважливішою складовою толерантності як цінності громадянського суспільства є віротерпимість як толерантне ставлення до носія інших релігійних цінностей. Для поліконфесійного суспільства проблема віротерпимості актуальна завжди. Справа в тому, що, з одного боку, релігія є важливим чинником формування ідентичності, з іншого – конфлікти часто виникають не на етнічному чи політичному, а на конфесійному ґрунті. Тим не менше, проблема виховання віротерпимості найчастіше залишається за межами теоретичного осмислення і практичного втілення в реальному виховному процесі. На території пострадянського простору (а радянського тим більше) не написано жодної дисертації з проблеми виховання віротерпимості.

Згідно з уявленнями деяких вчених, віротерпимість і релігійний плюралізм, які відділили одне від одного релігію і державу, є одним з чинників становлення в європейських країнах громадянського суспільства [12].

В історії європейської цивілізації толерантність як цінність громадянського суспільства складається в умовах конфесійного розколу як вимога віротерпимості. Тобто, спочатку поняття «толєрантність» мало обмежений сенс: під ним розуміли віротерпимість. «Визнання віротерпимості в якості чесноти і навіть морального обов'язку було результатом світоглядного компромісу і відмови від релігійного фанатизму» [13].

Услід за філософськими трактатами стали видавати правові акти, що приписують толєрантне ставлення до представників іншої віри. З часом європейські держави стали декларувати принцип свободи совісті та віросповідання. Вперше принцип свободи совісті (як

природне право людини мати будь-які переконання) і віросповідання був проголошений у Франції. Стаття 10 «Французької декларації прав людини і громадянина» від 26 серпня 1789 говорить: «Ніхто не може бути переслідуваний за свої переконання, навіть релігійні, за умови, що їх оприлюднення не загрожує громадському порядку» [14, с. 23]. У Конституції також була проголошена свобода релігійних культів. Французький Цивільний кодекс 1804 року (кодекс Наполеона) взагалі не стосується релігійних питань, демонструючи таким чином світськість французької держави.

До середини ХХ століття свобода совісті і релігії знаходить відображення в міжнародних документах і стає універсальним принципом прав і свобод людини. Це положення закріплене в Загальній декларації прав людини 10 грудня 1948 р. (ст. 18), Конвенції про захист прав людини и основоположних свобод 4 листопада 1950 р. (ст. 9.), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 16 грудня 1966 р. (ст. 28).

Згідно статті 35 Конституції України «Кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я и моральності населення або захисту прав и свобод інших людей» [15]. (Слід зауважити, що автори Конституції України забули розшифрувати, що ж таке свобода світогляду).

Завдяки взаємній толєрантності релігійна терпимість може дотримуватися саме в тому випадку, коли громадяни

демократичної спільноти забезпечать один для одного релігійну свободу. Незважаючи на існуючі між індивідами релігійні або світоглядні розбіжності, толерантне ставлення спонукає виявляти повагу до людей іншої віри чи іншого образу думок і ставитися до них як до рівноправних співгромадян.

Монотеїстичні релігії непримиренні до інших релігій і іншого світогляду. Кожна з авраамічних релігій стверджує, що Бог правдивий і він повинен бути істиною для всіх людей. Авраамічні релігії – це імперські релігії. Ось типова позиція: «Християнство – це єдина основа для побудови сильного суспільства» [16].

Протилежний приклад (з області інтолерантності теорій): твердження про те, що Коран є конституцією для людства, відмовляє представникам інших конфесій та атеїстів у праві на свободу совісті та віросповідання. «Священний Коран містить закони, які повністю регулюють особисте і суспільне життя людей, і ці закони є самими правильними і найбільш придатними для Божих творінь» [17]. Досить часто зустрічається таке твердження: «Коран – це єдина «конституція», придатна у всі часи і для всього людства».

Християнин, мусульманин чи атеїст не зобов'язані приймати релігійні обряди представника іншої конфесії (наприклад, читати молитву «Кіддуш», «Фатіху» або «Отче наш»), але повинні шанобливо ставитися до інших релігійних почуттів і світських переконань, тобто поважати право на свободу світогляду і віросповідання.

Слід підкреслити, що толерантне ставлення до іншої системи переконань не припускає відмови від їх критики або зміни власних поглядів (в цьому відмінність толерантності від конформізму). Толерантність означає

визнання плюралізму. Разом з тим, не можна абсолютизувати толерантність, тобто терпимо ставитися до порушення прав і свобод, до зазіхань на гідність людини. Потурання такого роду може відкрити шлях до свавілля і насильства. Бар'єром для інтолерантної поведінки є права і свободи іншої людини. Тому, «щоб зробити суспільство більш толерантним, державам слід ратифікувати існуючі міжнародні конвенції про права людини і, якщо це необхідно, розробити нове законодавство з метою забезпечення в суспільстві рівноправного підходу і рівності можливостей для всіх груп і окремих людей» [5].

«Особливо необхідна толерантність в тих областях, де відсутній точний критерій оцінки і докази переваги будь-яких поглядів, принципів чи рішень (чи то питання релігійної віри, моральних переконань, національних традицій тощо)» [18].

Оскільки будь-яка студентська аудиторія поліконфесійна, то більша відповідальність у справі виховання віротерпимості у студентської молоді лежить на викладацьких кадрах установ вищої освіти. У зв'язку з цим викликає тривогу низька релігійна освіта і, як наслідок, упереджене і некомпетентне ставлення вчених і викладачів щодо тієї чи іншої конфесії. Прикладів тут багато. У навчальному посібнику Селевко Г. К., Селевко А. Г. одною з основних ідей ісламу є «ідея священної війни з невірними, з усіма, хто не визнав Аллаха своїм Богом» [19, с. 121]. Зауважимо, що під священною війною («джихад») в ісламі розуміється передусім боротьба зі своїми вадами. Війна можлива тільки оборонного характеру: в разі нападу на державу, сім'ю чи мечеть.

В іншій роботі, присвяченій духовному і фізичному вихованню, нав'язується ідея світової релігії як

терористичної системи: «Не буде перебільшенням, якщо ми скажемо, що іслам в неісламському світі асоціюється з тероризмом» [20]. У монографічному дослідженні професора Східноукраїнського університету імені В. Даля А. Фоміна, присвяченому мовним питанням в Україні, читаємо: «Дітищем сучасного етнонаціоналізму є ісламський фундаменталізм» [21, с. 9].

З огляду на приведені приклади, слід зазначити, що одним із найважливіших положень ісламського віровчення є заперечення приналежності людини до того чи іншого етносу (Справа доходить навіть до того, що деякі викладачі пропонують деісламізувати суспільство, а інші в студентській аудиторії заявляють про те, що вони мусульман за людей не вважають).

Викладач вищого навчального закладу в такому випадку не тільки вводить в оману аудиторію, але і виступає в ролі «цивілізованого» ксенофоба, який впроваджує у свідомість студентської молоді стереотипи інтолерантної поведінки. У той час як обов'язки викладацьких кадрів університетів полягають, зокрема, у здійсненні педагогічної діяльності «на основі чесного пошуку знань, належним чином забезпечуючи доказовість, неупередженість суджень і сумлінність при повідомленні результатів» [22, с. 81]. Згідно міжнародним документам толерантність «також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим» [5].

Концептуальні ідеї виховання віротерпимості як толерантного ставлення до представника іншої конфесії полягають у таких методологічних підходах: виховання віротерпимості слід здійснювати в контексті пошани прав і свобод людини (свободи світогляду і віросповідання); релігійні ідентичності повинні рахуватися з пріоритетами,

визначеними суспільною більшістю (для української держави такими пріоритетами є національне законодавство, цінності демократії та громадянського суспільства); у світських навчальних закладах релігійна освіта має бути позаконфесійною (відповідно до конституційних принципів світської держави). А викладач (особливо це стосується викладача релігієзнавчих дисциплін) не повинен в студентській аудиторії демонструвати і нав'язувати цінності своєї конфесії – він повинен демонструвати позаконфесійність. Не будуть виховувати і формувати віротерпимість, толерантні установки у студентській молоді викладачі вищих навчальних закладів, що в одночас є імамами мечеті, равінами або ж священиками якої-небудь єпархії. Тому що їх релігійна свідомість ґрунтується на принциповому несприйнятті плюралізму. Чи багато ми знаємо духовних лідерів, які критикують цінності своєї конфесії. У цьому сенсі більш ніж дивним видається те, що у світських установах богослов'я стало галуззю науки, за якою присуджується науковий ступінь, відкриваються теологічні кафедри, читаються курси по сакральній педагогіці. Все це є порушенням принципу світськості держави і суспільства: теологія за природою виробленого нею знання не може претендувати на статус науки в сучасному розумінні. Вона геть відкидає властиву для науки плюралістичну парадигму, для неї характерним є принципове неприйняття плюралізму. Г. Померанц, наприклад, стверджує: «консерватизм ісламу заснований на принциповому несприйнятті плюралізму» [23, с. 275].

Знання релігій і як наслідок створення обстановки толерантності є надзвичайно важливою проблемою для виховання студентської молоді. «Освіта відіграє ключову роль у боротьбі з неуцтвом, стереотипами і неправильними

уявленнями про різні релігії. Знання релігій є невід'ємною частиною знання історії людської цивілізації. І це зовсім інше, ніж сповідання певної релігії та дотримання релігійних обрядів. Навіть у державах, у яких явно домінує одна релігія, треба навчати походженням всіх релігій, а не віддавати перевагу єдиній релігії або підтримувати прозелітизм» [22, с. 210].

Релігійна освіта в міжкультурному контексті робить доступним знання про всі світові релігії і вірування, їх історію, і дозволяє людині зрозуміти їх і уникнути забобонів. Незважаючи на переважання в державі якоїсь однієї релігії, демократична система освіти й процес навчання повинні враховувати все релігійне різноманіття.

Освіта має бути відповідальною за загальнозначущі цінності, а не за політичні, ідеологічні, релігійні інтереси приватних осіб або суспільних груп. Ці цінності повинні бути орієнтовані на благо цілого (Платон), культуру і індивіда. Сьогодні відчувається гостра необхідність загальнокультурної компетентності як освітньої цінності викладацького та студентського співтовариства. Загальнокультурна компетентність дозволяє викладачеві університету адекватно осмислювати, приймати практичні рішення та оцінювати ситуації, що виходять за межі його професійної сфери. Викладач може бути з великим стажем роботи, володіти педагогічними прийомами, інноваційними технологіями, але не володіти загальнокультурною компетентністю.

Отже, серед важливих факторів виховання толерантності можна виділити освіту і навчання толерантності, в основу чого покладено принцип системності. А система виховання толерантності може складатися з двох підсистем: теоретичної і практичної.

Теоретичний (освітній) блок системи виховання толерантності передбачає здобуття студентською молоддю різних знань про толерантність, толерантну поведінку, про культуру і релігії народів світу під час викладання

навчальних дисциплін гуманітарного циклу, а також впровадження спецкурсів: «Міжкультурна комунікація», «Громадянська освіта», «Демократія», «Права людини» тощо, в яких основними концептами мають бути солідарність, культура миру, співпраця, моральні правила взаємин і взаємодії з іншими людьми.

Практична частина може бути представлена такими формами: а) організацією круглих столів, диспутів, зустрічей з релігійними діячами різних конфесій, ЗМІ, правозахисними організаціями тощо; б) проведенням психолого-педагогічних тренінгів, що виробляють навички толерантної поведінки з іншою ідентичністю, розвивають здатність до прогнозування конфліктних міжособистісних ситуацій і їхнього запобігання; в) організацією щорічних університетських фестивалів національних культур студентських земляцтв, їхньою участю у міському дні національних культур з метою пробудження інтересу до культури різних національних, конфесійних і соціальних груп; г) проведенням студентських науково-практичних конференцій; д) діяльністю інститутів громадянського суспільства (студентське самоврядування, клубів «Толерантність», «Права людини» тощо).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, визначення умов і особливостей виховання толерантності як фундаментальної цінності громадянського суспільства сприяє формуванню індивіда, що приймає і визнає інші соціокультурні норми в рамках дотримання прав і свобод

людини, утвердження цінності людської гідності, заснованої на діалозі, у тому числі міжкультурному. Концептуальні ідеї виховання віротерпимості як толерантного ставлення до представника іншої конфесії полягають у таких методологічних підходах: виховання віротерпимості слід здійснювати в контексті пошани прав і свобод людини; релігійні ідентичності повинні рахуватися з ціннісними пріоритетами, визначеними суспільною більшістю; у світських навчальних закладах релігійна освіта має бути позаконфесійною. У перспективі нам бачиться доцільним подальша конкретизація теоретичної моделі толерантності та віротерпимості, розробка інформаційної бази та ефективних соціокультурних технологій у поширенні толерантної поведінки і протидії різним видам екстремізму, етнофобії і ксенофобії, підвищення ефективності міжетнічного і міжконфесійного діалогу.

Література

1. Плещунов Ф.О. Германия: натиск на ислам [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://iimes.ru/rus/stat/2012/28-07-12.htm>
2. Дьюи Д. Реконструкция в философии. Проблемы человека / Пер. с англ., послеслов. и примеч. Л. Е. Павловой. – М.; Республика, 2003.- 494 с.
3. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/1-6-2006/habermas.pdf>
4. Толерантность [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://matematik-dictionary.info>
5. Братченко Л.С. Психологические основания исследования толерантности в образовании <http://hpsy.ru/public/x831.htm>
6. Арцыбашев И. Г. О некоторых аспектах проблемы определения толерантности // Известия Уральского государственного университета. – 2007. – № 54. – С. 165-178.

7. Рюмшина Л.И. Библиотека психологии и педагогики толерантности // Вопросы психологии. – 2002, №2. - С. 130-131.
8. Хижняк О.Г. Социологические подходы до вивчення соціальних проблем (на прикладі концептуалізації толерантності) // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу суспільства. - Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. - 2010, № 16. – С. 66-71.
9. <http://www.tolerance.ru/p-main.shtml>
10. Николсон Питер П. Толерантность как моральный идеал [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.eunnet.net/vestimion/01_02/007.html
11. Хомяков М. Б. Проблема толерантности в христианской философии. - Екатеринбург, 2000. – 132 с.
12. Коэн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.sociograd.sitext.ru/>
13. Апресян Р. Г. Толерантность и ценности гражданского общества [Электронный ресурс] / Р. Г. Апресян – Режим доступа: http://www.sakharov-center.ru/publications/Cennosti_i_lichnost/09.htm
14. Права людини: [збірник документів] / [укладач: С. Ф. Рашидов]. – Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – 236 с.
15. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>
16. Даглас К. Что дальше? [Электронный ресурс] / К. Даглас. – Режим доступа: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/4/contents/begin.php3?l=т
17. Кулиев Э. Слово о Коране [Электронный ресурс] / Э. Кулиев. – Режим доступа: <http://www.al-hakk.com/?p=5409>
18. Валитова Р. Р. Толерантность // Новая философская энциклопедия [Электронный ресурс] Р. Р. Валитова. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/3028.html>
19. Селевко Г. К., Селевко А. Г. Воспитательные технологии / Г. К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 320 с.
20. Компанієць Ю. А. Духовна та фізична культура людини: монографія / Ю. А. Компанієць. - Луганск: РВВ ЛДУВС, 2007. – 256 с.
21. Фомин А.И. Языковой вопрос в Украине: идеология, право, политика: монография / А. И. Фомин. – Луганск: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – 208 с.
22. Воспитание и образование в международном праве и национальном

- законодательство: [сборник документов] / [сост.: С. Ф. Рашидов, Г. П. Шевченко, С. С. Рашидова, Авт. вступ. статьи С. Ф. Рашидов] – Луганск: Изд-во «Ноулидж», 2011. – 368 с.
23. Померанц Г. С. Выход из транса / Г. С. Померанц. М.: Юрист, 1955 – 575 с.

СОЦИАЛЬНЫЕ И РЕЛИГИОЗНЫЕ ИДЕНТИЧНОСТИ И ВОСПИТАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ

С.Ф. Рашидов

Статья посвящена концептуализации толерантности социальных и религиозных идентичностей. Толерантность - мировоззренческое, нравственное и психологическое качество индивида, позволяющее ему принимать или не принимать другие социальные и культурные нормы (идентичности) в контексте уважения прав человека. Религиозные идентичности должны считаться с ценностными приоритетами, определенными большинством общества, а в светских учебных заведениях религиозное образование должно быть внеконфессиональной.

Ключевые слова: мультикультурализм, идентичность, религиозная идентичность, воспитание, толерантность

SOCIAL AND RELIGIOUS IDENTITY AND PROMOTE TOLERANCE

S.F. Rashydov

Article is devoted to conceptualizing social tolerance and religious identities. Tolerance - the philosophical, moral and psychological quality of the individual, allowing him to participate or not to other social and cultural norms (identity) in the context of respect for human rights. Religious identity must reckon with the value priorities identified by the majority of society, and in secular educational institutions of religious education shall be non-denominational.

Keywords: multiculturalism, identity, religious identity, education, tolerance.

Рашидов Сейфулла Фейзуллайович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки СНУ імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.